

Ýurduň çar ýany basybalyjylaryň golastyndaka- da Ankara Yraga patyşa belläp bilýärdi

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 26 январа, 2025

Ýurduň çar ýany basybalyjylaryň golastyndaka-da Ankara Yraga patyşa belläp bilýärdi
ÝURDUŇ ÇAR ÝANY BASYBALYJYLARYŇ
GOLASTYNDAKA-DA ANKARA YRAGA PATYŞA BELLÄP BILÝÄRDI

Suratda (çepden saga) Ahmet Senusy, Atatürk, Selahaddin Eýýuby Milli Azat-edijilik uruşynyň iň kyn günlerinde garaşylmadyk habar basybalyjylaryň golastyndaky Stambulyň we watan goragyna çykan Ankaranyň janlanmagyna sebäp boldy.

1921-nji ýylda El-Jezire zolagynda iňlislere baş galdyran kürt

we arap taýpalary patyşalyk gurandyklaryny yglan etdi. Patyşalygyň başyna-da Osmanly dinastiýasynyň agzalaryndan Şazada Burhaneddin oturdyldy.

Şazada Burhaneddin

«Dewleti-Islamiýe» (Yslam döwleti) ady bilen gurlan bu döwletiň tagtyna oturdylan şahs ýönekeý şazadalaryň biri däl-de, hut Soltan Abdylhamydyň perzendidi.

Abdylhamydyň sebitde kürtler we araplar üçin aýratyn orny bardy. Hatda kürtler oňa «Bawe Kurda» («Kürtleriň babasy» ýagny atasy) diýýärdiler.

Otuz üç ýyllyk patyşalyk eden döwründe Soltan Abdylhamyt II-ä edilen iň agyr tankytlaryň birem «döwleti kürtleşdirmekdi».

Osmanlynyň 18 welaýatyndan biri bolan Kürdüstanda ýaşaýan kürtler şol wagt topar-topar ýagdaýda paýtagta göçüp gelýärdiler.

Dürli çeşmeleriň aýtmagyna görä, köp wagt geçmänkä, Stambuldaky kürt ilaty baş müňden 30 müňe çenli ýetipdir.

Soltan Abdylhamyt Kürdüstanda gelen ýaşlary okadýardy, harby

gulluga aldyrýardy, hatda her Oraza aýynda agzaçar edip, oña ýaş kürt talyplaryny çagyrdy.

Sebitde guran «Hamidiýe» batalýonlary we Stambulyň Kabataş raýonynda açan «Aşyreti-Hümayun» mekdebi bilen Soltan Abdylhamyt osmanly soltanlarynyň arasynda kürtlere iň ýakyn gyzyklanmany bildiren patyşady.

Soltan Hamydyň kürtleri şeýlekin goldap-goramagy az wagtyň içinde stambul syýasatçylarynyň arasyna gep-gybatlary-da öz ýany bilen alyp getirdi.

Bu gep-gybatlar Abdylhamydyň gulagyna ýetende, ol tankytlara şeýle jogap beripdi:

– Kürt kethudalarynyň käbiriniň çagalaryny Stambula getirip ýerleşdirendigim üçin tankyt edilýänimi bilýärsin. Ençeme ýyllap hristian ermeniler nazir (ministr) wezipelerini eýeläp geldiler. Mundan soň öz dinimizden bolan kürtleri özümize ýakynlaşdyrmagyň näme zyýany bolup biler?

(Alakom – «Köne Stambul kürtleri» / «Eski İstanbul Kürtleri»)

Soltan II. Abdylhamyt

Kürtler atasy hasaplan Soltan Abdylhamytlaryna tagtdan inderiljek soňky sagadyna çenli wepalylyklaryny dowam etdirdi. Abdylhamydyň halyflyk derejesinden ötri imperiýa baglanan kürtler ikinji Balkan tragediýasynyň Gündogar Anadolyda bolup geçmegine ýol bermediler we ruslaryň sebite aralaşmagyna garşy etden diwar boldular.

1921-nji ýylda Abdylhamydyň eýýäm aradan çykanyna üç ýyl geçenem bolsa, kürtler onuň hormatyny saklap, ogluny patyşa saýlapdylar. Emma basybalyjylaryň golastyndaky şäherden şazadanyň çykyp iňlisleriň garşysyna döredilen patyşalygyň tagtynda oturmagy mümkin däldi.

Ine, şu ýerde-de ara giren adam Mustapa Kemal Atatürk bolupdy. Atatürk hemme zatdan öň osmanly paşasydy. Onuň düýpsüz umman ýaly çuň we giň gözýetimi häzirki käbir kemakyllaryň göz önüne getirýän darajyk çäklerinde kemala gelmändi. Şondan soňky ýyllarda onuň Halap we Hataý babatda tutanýerli hereketleri-de munuň iň bärkije alamatlarynyň biridi.

Mustapa Kemal paşa üçin Tripolitaniýada (Trablusgarp, Liwiýa) döwüşmegem serhet we watan goragydy, Yrakda bolmagam.

Elbetde, pretendentlerine garanda hakykatçyldy. Umydyň gutaran ýerinde yza çekilip başaryardy, uly betbagtçylyk bilen gutarjak sähnelige baş goşmadygam bolsa, bu ýurtlara arabyň mesgeni ýa-da kürdüň ýurdy gözi bilen garamaýardy.

Ol hemmetaraplaýyn alanda osmanly generalydy, emma hadysalar başga ugra gönükjek wagtynda durmaga mejbur bolan ýerini watanynyň bähbitlerine görä kesgitleýärdi.

Ine, 1921-nji ýylda bolup geçen waka hem şu aýdýanlarymyzyň aýdyň subutnamasydy.

Stambul basybalyjylaryň golastyndaky sebite patyşa ugradyp bilmänsoň, Mustapa Kemal ara girip, patyşanyň naýybyny ugradypdy.

Ahmet es-Senusy Ankarada

• **Atatürküň patyşa näýby: Ahmet es-Senusi**

Atatürk Tripolitaniýada egin-egne berup söweşen senusylary bilen Milli Azat-edijilik urşy ýyllarynda-da ýakyn hyzmatdaşlykdady.

Senusy lideri Ahmet es-Senusy Ankarada Milli Azat-edijilik göreşine ýakyndan goldaw berenleriň başyny çekýärdi.

Atatürk ony hem-ä Anadolyny, hemem Anadolynyň aňyrsyndaky musulmanlary Ankaranyň peýdasyna aýaga galdyrmak üçin giň ygtyýarlyklary berip, sebite ugradypdy. Ýagny Ankara sebitde gurlan patyşalygy aç-açan goldaýardy we ugrugyp gitmegi üçin tagalla edýärdi.

Şeýle-de, Atatürküň Ahmet es-Senusy boýunça meýilnamalarynyň biri-de, amatly wagtda ony halyf bellemekdi, çünki halyflyga garşy iňlis propogandasy giň seslenme tapypdy.

Mustapa Kemal uçreždeniýäni gaýtadan janlandyrmak we türkleriň peýdasyna bolan düýpli güýje öwürmegin arzuwyndady.

Ahmet Senusy sebitde kürtler hem araplar tarapyndan hormatlanýan, sylanýan adamdy, emma onuň pikir-oýy Liwiýadady.

Ol Ankaranyň bu meseläni halkara temalaryň birine öwürmegine we Lozan gepleşikleriniň gün tertibine girizmegine garaşýardy.

Italýanlar Tripolitaniýadaky bähbitlerini we iñlislerem Yrakdaky güýçlerini gorajak bolup Ankara hökümetine Senusy meselesinde diplomatiki basyşlar etmäge başlady.

Atatürk bu basyşlary Ankaranyň bähbitlerine ters hasaplap, Senusynyň gitmek meselesinde azatdygyny oňa mälim etdi. Umuman alanda şoňa çenli Ahmet Senusynyň gitmek babatda çäklendirmäniň bardygynam bilenokdy.

Munuň özi şol bir wagtyň özünde Yrakda türk döwletine garaşly patyşalygynyň soňunyň gelendigini aňladýardy.

Ahmet Senusy sebite ýörite gitmedigem bolsa, Diýarbekirde we Mardinde sebitiň ýolbaşçylaryny kabul edip, düýpli döwlet maksatnamasyny taýýarlapdy.

Hatda sebitdäki möhüm sud-serediş işlerine-de Senusynyň huzurynda garalypdyr we Ankara ony özbaşdak hökümet hökmünde kabul edipdi.

Ankara garaşsyzlygyny gazanandan soň italýanlar bilen arasyny bozmajak bolup, Omar Muhtaryň garaşsyzlyk ugrundaky göreşini görmezlige salypdy.

1933-nji ýylyň 14-nji martynda Ahmet es-Senusy Mekgede aradan çykanda «Anadoly» habarlar agentligi diňe «Mekgeden gelip gowşan habarda 1915-nji ýylyň ikinji deportasiýasynda Müsüre edilen ýöriş hereketine ýolbaşçylyk eden Şerif Ahmet Senusy aradan çykandygy aýdylýar» diýip, gysgajyk habar bilen çäklenipdi.

Ahmet Senusynyň Ankaradaky göreşiniň görmezlige salnyşy ýaly, onuň diňe Enwer paşanyň hyzmatdaşy manysyny berýän 1915-nji ýylyň Müsür hereketine ýer bermegi täze hökümetiň ideologiki taýdan oturan pozisiýasyny görkezýärdi.

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

@MMazlumcel

celikmehmedmazlum@gmail.com

Ýekşenbe, 12.05.2024 ý. Taryhy makalalar